

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ES BÖHM KÁROLY.

II. ÉVFOLYAM.

6. FÜZET.

1883. NOV.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Byron »Kain«-ja és Hartmann E. bölseleti rendszere. — Második közlemény. — *Dr. Buday József.*
2. A nő. — Első közlemény. — *Dr. Bihari Péter.*
3. A változás problémájához. — *Schmitt Jenő.*
4. Megjegyzések »A változás problémájához« c. cikkekre. — *Böhm Károly.*
5. Értesítő: Dr. Kirchner Frigyes: »Ueber das Grundprincip des Weltprocesses mit besonderer Berücksichtigung J. Frohschammers.« *Dr. Budai József.* — Dr. Herm. Fredrichs: Zur modernen Naturbetrachtung. *Schmitt Jenő.*
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. A II-dik évfolyam tartalomjegyzéke.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A t. c. közönséghez.

A »Magyar Philosophiai Szemle« a jelen 6-dik füzettel pályájának **második évfolyamát** zárja be. Maga a szerkesztőség érzi legjobban, hogy e két év alatt mily keveset valósíthatott meg abból, a mit első felhívásában, a még akkor csak tervben levő folyóirat elé, feladatul kitűzött. Azonban ez, a létező viszonyok között, alig lehetett másként, a midőn egy ilyen folyóirat számára nálunk még jóformán most kell ugy írókat mint olvasókat nevelni. E két év mégis meggyőzött bennünket arról, hogy mindakettő, habár kis terjedelemben is, megvan; s biztatást nyújt a további munkára az a tény, hogy előfizetőink száma a második évben, ha kevéssel is, szaporodott. S hogy folyóiratunk hazai viszonyaink között valóban hiányt tölt be: annak jól eső elismerését láttuk a magyar tudományos akadémia azon tettében, hogy Szemlénket ez elmúlt évben már anyagi támogatásban részesíté. Ugy ez, mint ama másik tény, csak kétszeresen serkentőleg hat reánk, hogy azt a folyóirat tartalmának mind gazdagabbá és változatosabbá tétele által még inkább megérdemelni igyekezzünk; s így a legközelebbi évfolyamban ugy a régi magyar philosophusoknak, mint a legújabb positiv bölcészeti iránynak ismertetésére nagyobb tért fogunk szentelni, mint az eddig lehető volt.

Egyszersmind miután a jövő évvel a folyóirat kiadását is a szerkesztőség veszi át: tehát ezentúl ugy annak szellemi (dolgozatok s egyéb tudósítások) mint anyagi részét (előfizetések, reclamatiók stb.) illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez (Böhm Károly, Deák-tér, 4. sz. ev. főgymnasium) intézendők.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként hatszor, összesen legalább 30 ívnyi tartalommal. **Előfizetési ára:** egész évre **5 forint**. Egyetemenk, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évi **3 forintért** kapják a folyóiratot.

A Magyar Philosophiai Szemle előfizetői az 1883-ik évben.

Antal Gábor, ref. főiskolai tanár, Pápa. Aradi kir. főgymn. **Budai II. kerületi főgymn. könyvtára.** **Benedek Ferenc**, Kassa. **Bodnár Zsigmond**, tanár, Budapest. **Belohorszky Gábor**, ev. lel. kész, Ujvidék. **Budapesti ref. theol. ifj. önképző köre.** **Budapesti tudományos és műgyetemi olvasókör.** **Binder Jenő**, Pozsony. **Ft. Borosay Dávid**, tanár, Pápa. **Budapesti ref. főgymn.** **Budapesti**

evang. főgymnasium. Dr. **Concha Győző**, egyet. tanár, Kolozsvár. Ft. Csaplár Benedek, Budapest. Chován János, ügyvéd, Besztercebánya. **Dévai** magy. kir. állami főreáltanoda. Domanovszky Endre, akad. tanár Nagy-Szeben. **Egri** főgymnasium. Egyet. bölcsész. segély-egylet, Budapest. Egyetemi könyvtár, Budapest. Eperjesi theologiai önképzőkör. Eperjesi kir. kath. főgymnasium. Főtiszt. **Farkas László**, Szeged. Dr. Farkas Emil, Budapest. Fehértemplomi államgymnasium. Főtiszt. Fekete Endre, Budapest. **Gallia**-féle könyvkereskedés, Kecskemét. Góbi Imre, lyceumi tanár Sopron. Gööz József tanár, Budapest. Greifenstein István, ev. lelkész Kolozsvár. Grünwald Béla, országos képviselő Besztercebánya. Nt. Győry Vilmos, Budapest. Győri kath. főgymnasium igazgatósága. Gyertyánffy Gábor könyvkereskedő, Székely-Udvarhely. Gyulai Pál, Budapest. **Harrach** József, Bpest. Dr. Horváth Cyrill, Budapest. H.-M.-Vásárhelyi ref. főgymnasium könyvtára. Horváth József, Kun-Szt.-Miklós. Hunfalvy Pál, Bpest. **Jóó** István, Debrecen. Ft. **Karsay** János, Veszprém. Karácsonyi Arpád, Szabadka. Dr. Klamarik János, főigazgató, Bpest. Kecskeméti reform. főtanoda. Kaposy István, Balassa Gyarmat. **Kasics** Péter, Budapest. Keppich Henrik, Budapest. Kilián Frigyes, könyvkereskedő, Budapest, 2 példány. Dr. Kiss János, Temesvár. Dr. Kissfy Imre, Budapest. Körmöcbányai áll. főreáltanoda. **Luttenberger** Ágost, Budapest. Losonci m. kir. állami főgymnasium. Lévay Imre, Veszprém. Lövy Zsigmond, Bpest. Dr. **Lechner** Károly, ig. főorvos. Bpest. **Munkácsi** állami gymnasium. Miskolci református lyceum könyvtára. Melegh Gyula, Máramaros-Sziget. Moczkovcsák János, főesperes, Besztercebánya. Ftiszt. dr. Maczky Valér, Eger. Máramaros-szigeti k. r. algymnasium. Molnár Rudolf, M.-Bánhegyes p. Oroszáza. Dr. Masznyik Endre, theol. akad. tanár Pozsony. Dr. Martin Sándor, orvos Budapest. **Nagy-Kőrösi** reform. főgymnasium könyvtára. Nagy-enyedi »Bethlen« főtanoda. Nagy-kanizsai kath. főgymnasium. Nagyszombati főgymn. Dr. Nemes Imre, Nagy-Várad. Nyáry Radvánszky Mária báróné, Radván, p. Besztercebánya. **Orphanides** Károly, Besztercebánya. **Pákor** Adorján, Keszthely. Dr. Pauer Imre, Pozsony. Dr. Pecz Vilmos, Budapest. Péterfy Sándor, Budapest. Pozsonyi theologiai akadémia. Pozsonyi evang. lyceum. Dr. Persz Adolf, Nagy-Szeben. Pécsi katolikus főgymn. főtiszt. Pánthy Endre, apát-kanonok, Eger. Pechány Adolf, Illava. Pozsonyi kir. kath. főgymnasium. Pápai református theologiai önképzőkör. **Ráth** Mór könyvkereskedése, Budapest. Renner János, Sopron. Regéczy József, Nagy-Szombat. Rimaszombati egyesült prot. gymnasium tanárkara. Rozsnyói kath. főgymnasium. **Sáfran** József, Nyitra. Sepsi-Szent-Györgyi »Mikó« kollegium. Selmecebányai evang. lyceum. Dr. Simon József Sándor, Zombor. Soproni evang. lyceum magyar társasága. Soproni főreáltanoda. Schmitt Jenő, Zombor. Sehneller István, Pozsony. Dr. Scholtz Ágoston, Bpest. Dr. Schwartzter Ottó, Budapest. Stein János, könyv-

kereskedő, Kolozsvár 2 példány. Dr. Stirling Sándor, Pozsony-Szent-György. Dr. Szántó Károly, Lőcse. Dr. Szentkláray Jenő, Török-Becse. Dr. Széchy Károly, Kolozsvár. Széky István, Bpest. Szombathelyi főgymnasium igazgatósága. Szabadkai főgymnasium. Székely-Kereszturi unit. gymnasium. Szalmássy Gergely, Karcag. Szűcs Farkas, Bpest. Székesfehérvári főgymn. Székely-udvarhelyi reform. főiskola. Szabó Béla, ev. s. lelkész Budapest. Szászvárosi református »Kun« tanoda. Trencsényi főgymnasium könyvtára. Trencsényi állami felsőbb leányiskola. Trocsányi Bertalan, könyvkereskedő, Sárospatak. Thiering Gy. könyvkereskedő, Sopron, 2 példány. Újvidéki kir. kath. főgymnasium. Veszprémi kath. gymnasium. Veszprémi kegyes tanítórendi ház. Dr. Vály Béla, Budapest. Weiszbarth Károly, Bpest. Wittlinger Katinka, tanítónő Léva. Zentai községi gymnasium. Zombori állami főgymnasium. Zilahi ev. ref. főgymnasium tanári kara.

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly utca 1.) kapható :

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Irta :

BÖHM KÁROLY,
ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSOPHIA

Ára : 3 frt.

6. sz.

BYRON „KAIN“-JA ÉS HARTMANN E. BÖLCSELETI RENDSZERE.

— Második közlemény. —

Az igazi nagy, a lángeszű költőnek a bevégzett tökély fokát elért alkotásai számtalan különböző oldalról vehetők szemügyre, s mint a kaleidoskop, mindig új, meg új, eredeti, sajátos szépségek csodáit tartják a szemlélő elébe. A lángész egyetemeségéből következik ez; a lángész — mint Szász Károly mondja — a makro- és a mikrokosmost, a világot és az embert, belső mivoltában s ezer meg ezer külső jelenségeiben, egyszerre s összesen felölelni és visszatükrözni képes. Ilyen eredeti, meglepő szépségeket mutat Byron költészete is, ha annak philosophiai oldalát tekintjük. Ha nem vagyunk is hivei azon nézetnek, mely szerint a philosophia pusztá költészet, mégis be kell ismernünk, hogy a költő és a bölcselő sok tekintetben rokon lélek s az emberi szellem története mutatja, hogy a philosophia és a költészet között fontos, jellemző viszony van. Mind a philosophiai rendszer, mind a költői remekmű az emberi szellem szabad, subjectiv belső conceptiojának eredménye; s azon források, melyekből mindkettő fakad, a szellem birodalmában közel fekszenek egymáshoz. Mind a költő, mind a bölcselő korának tipikus kinyomata. Mindkettő egyesíti magába a nemzeti és a korszellem főbb accordjait; mindkettőnek letükröznie kell a kor s a nemzet szívét, lelkét, erkölcsi, politikai s társadalmi életét; mindkettő mintegy magába szívja a korában divatozó érzelmeket s gondolatokat, s tiszta öntudatra igyekszik hozni a nép szívében, agyában a homályos sejtelmek gyanánt szunnyadó eszméket s azokat egy világképpé egyesítve teremti meg az életről s világról eszményi, ideális, felfogását s mindkettő bár koruk nyomdokain látszanak

haladni tulajdonképen koruk vezetői. A legműveltebb nemzetek története bizonyítja, hogy az újjászületés korszakában a költők és a bölcselők lengeték azon eszmék zászlóját, miket a nép szívében régóta ápoltaknak, lelke legmélyéből fakadtaknak csak akkor ismert föl, midőn azok a nemzet dalnoktanitójának lantjáról elhangzottak és a philosophus rendszerében tiszta gondolatokká érlelődtek.

Gyakran egy időben lép föl a világmindenségnek ugyanazon vagy hasonló felfogása a költők műveiben és a bölcselők rendszerében, de legtöbbször a költő megelőzi a philosophust. A philosophia gyümölcse a költészet fáján szokott megérlelődni és a századokat, korokat mozgató eszmék a költő szívéen keresztül szűrődve vitetnek legtöbbször a bölcselő által a civilisatio medrébe. Rendesen a nemzet szívének, a költőnek lantja ébreszti fel a bölcselő agyában a szunnyadó gondolatokat. Az igazi költő a vates, mint a régiek a költőt nevezék, a profétai erő egy nemével rendelkezve a felizgatott idegrendszer clairvoyance-ánál fogva mintegy előre sejtí a jövőkor méhében megfogamzandott eszméket. Eredménye ez a szent könyv látnokait átható felsőbb sugallat egy nemének, a lét elveit és a dolgok lényegét közvetlen benső szemlélet által, árny és közeg nélkül felfogó és elragadtatásra vezető mysticismusnak, a lélek azon csodálatos állapotának, mely a legnemesebb szellemeknél, de kivált a költőknél a rajongás hevével szokott fellépni, s mely látnoki sejtelemmé magasulva eszközli, hogy a jövő eszmék távoli fénye a költő lelkére mintegy visszaverődik.

Dante mysticismusa »Isteni színjátéká«-ban a növénytanra vonatkozólag oly eszméket sejtett, miket csak a mai kor tudományossága igazolt.*

Igy érzé előre Byron is látnoki sejtelemmel a mai kor egyik lelki irányát s így előzte meg Byron, a pessimismus költője a philosophus Hartmant, a pessimismus legprágnansabb kifejezőjét. Byron költészete, oly hatást tesz reánk, mintha csigából hallgatnók a mai korszellem egyik eszmecsoportjának, a pessimismus tengerének zúgását.

Igaz ugyan, hogy Byron nem az első költő, ki a lét nyo-

* L. »Dante Divina Comoediájában előjövő növénytani vonatkozások.« Kánitz Ágost. »Magyar növénytani lapok. 1882.«

morait hangoztatá s kinek lantján az élet bajaiból fakadt fájdalom gyászdala hangzott, mert a világ sötét oldalának zengése a költészettel egykoru. Már »Oedipus Kolonos«-ban így énekel a kar :

»Nem születni soha :

Legnagyobb szerencse ;

S a második : ha világra jövél, hamar

Visszasülyedni a semmiségbe.

Mig virágzik az ifju kor,

És ölében a balgaság ;

Ki az, kit kerül a nyomor ?

Kit nem ér el a gyötrellem ?

Körötte harc, gyilok, viszály,

Pártütés, gyűlölködés ;

S a rég tehetetlen, átkos aggkor

Elhagyott ; barátja nincs sehol,

Ezernyi baj, nyomor átka sújtja.«

Homer az embert a földön lélegző és mozgó teremtmények legszánandóbbikának mondá ; Euripides szerint minden ember élete fájdalomteljes. Homályban botorkálunk — mondja Lukréz — s millió veszélynek vagyunk kitéve. Hiob- és a zoltároknál, Luther-, Dante- és Shaksperenél szívzaggató jajokra akadunk. Őskeletűek tehát az élet s a világ fölött érzett panaszok, s bár sok visszaélés történt a világfájdalommal, a mennyiben sok költőnél, még több fásult kedélynél üdvtelen káromlássá fajult, de annyi tény, hogy minden időben a nagy költők és a nemes gondolkodók a világ, az élet s az emberiség fájdalma miatt nyomott hangulatuknak kifejezést adtak. A megalégedetlenség az étellel egykoru az emberrel s így a pessimismusa világ felfogásánál az emberek egy részének lelkében állandóan lényeges szerepet játszott. A fejlődő emberi szellemnek oly lelki tünete ez, mely minden korban, minden nemzetnél képviselőkre talált s Byron korában, ködös hazájában is a politikai és a társadalmi viszonyok kinövéséi miatt a pessimismus csirái ott heverték lappangva a közérzületben. Byron, mint korának, honának gyermeke, magába ölelve a kor összes eszmevilágát s hazája közérzületének egész teljét, sőt az egész emberiség világnézetének a történelemből soha ki nem veszett egyik, pessimistikus irányát fölkarolva, midőn megalkotá pessimismusát, tulajdonképen nem új világnézetet teremtett, hanem csak a meglevő, a

századok nagy embereitől átöröklött és kora gondolkodásában is tevékeny tényezőként szereplő gondolatokat, érzéseket s a lap-pangó eszméket fejti ki, s ezáltal a pessimismust mintegy tető-zetre, elvi magaslatra emelte költészetében. De midőn ezt tevő, a pessimismust az eddigőtől elütő színezettel látta el s oly eszmé-ekkel kapcsolá össze látnoki sejtelmében, mik mai korunk kedvenc bölcselőinek rendszerében alapvető gondolatokat ké-peznek.

Ebben rejlik eredetisége.

E különös színezet és költészetének azon eszméi miatt, melyek által a mostani bölcselők pessimista rendszerével összefügg : tartatik Byron a modern pessimismus atyjának. Különösen »Kain«-ja egészében és részeiben oly gondolatokat rejt magában, hogy, mint egy dióhéjban benne találjuk Hartmann rendszerének alapvonásait s főbb körvonalait.

Byron költészete és Hartmann bölcsellete között a rokonsá-got elősegíti azon körülmény, hogy Hartmann philosophiai rend-szerében nagy szerepet játszik az az elem, mely a költészetnek is egyik lényeges tényezője és ez a mysticismus, mely Hart-mann szerint egy különös organuma a philosophiának. »A phi-losophia — mondja Hartmann — nem más, mint a lélekben mysticailag szülemlett, s szigoruan be nem bizonyított tartalom-nak az észszerű rendszer körébe való emelése.«

Mi »Kain« c. költeménynek csak philosophiai elemeit vizs-gáljuk. Nem akarjuk részletezni ezen, Gervinus szerint sátáni műnek aesthetikai oldalát s nem fejtegetjük azon, Byron csa-ládjában mintegy átöröklött tulkapásait a léleknek, a nevelési és a társadalmi viszonyokat, Byron egyéni életkörülményeit, melyek e nagy költő pessimismusat érthetővé teszik ; nem cé-lunk fejtegetni mint fejlődött e pessimismusa, s hogyan alakíták át a közbelépő tényezők a feslettségből, a zabolátlanság- s dor-bézolásból fakadt blazirtságot, a vad mámorban az élet legfőbb elveinek kelyhét idő előtt fenéig üritők életuntságát, a meg-csömörlött kéjencnek az élvezetek varázsa iránt érzett eltompult-ságát, szellemi dermedtségét és kedélyi fásultságát megéneklő költő divatos világfájdalma azon magaslatig, hol a lét nyomora fölött lebegő philosophiai felfogás eredményekép megalkotá Byron azon igazi, mélyérzésű elegikus világfájdalmát, mely az emberi-

ség legnemesebb gondolkodóinak lelkében is a világtörténet tanúsága szerint gyakran megcsendült. Mi csak jelezni akarjuk, hogy »Kain« c. költeményében Byron világfájdalma a leghatásosabban, a legmegrázóbb módon, s Byronhoz legméltóbban jelenik meg.

Hogy a pessimismusnak mint világfelfogásnak van-e alapja, s hogy mennyiben jogosult Byron világfájdalma — azt ez értekezés keretén belül nem fejtegetjük, csak utalunk azon összekötő kapcsokra, melyek »Kain« és az »Öntudatlan philosophiája« közt fenállanak,

Byron »Kain«-jának alapeszméje szerint két tényező, két erő szerepel a világmindenségben. Az egyik, végtelenségében unottnak érezvén magát — előhossa iszonyatos játékszerét, s a világot ezer meg ezer alakjaival, életével, de egyszersmind kinjaival, fájdalmaival, nyomoraival és a halállal együtt. Abban telik öröme, ha világot halmazhat világokra; ha csillagokat dobálhat csillagokra, s ha az egyik romjaiból a másikat hozhatja elő, hogy ezeket ismét megsemmisíthesse, s hasonló sorsnak vetesse alá. E szörny, a létnek, a világteremtésnek s ezzel együtt a világnymornak, végső alapja, Lucifer szerint, . . . a Jehovah.

Ez önmagával elégtelen, nyugtot soha nem lelő s a szakadatlan teremtés iszonyu szomjától gyötört lénye az egyes, előhozott létalakokban csak saját nyomorának lenyomatait hozza elő és fáradhatlan nemzése, teremtése dacára iszonyu magányában boldogtalannak, ki nem elégitettnek érzi magát óriási, rideg trónján.

Kinek nem jutna eszébe e helyen Hartmann öntudatlanának egyik eleme a vak akarat, e szakadatlan, célnélküli esztelen törekvés, mely magányát megunva azon balga lépést követte el, hogy tiszta akaratit tehetékéből kilépve e mindenséget hozta létre? Hartmann szörnye szintugy alkot, rombol, szintugy gyötörtetik a folytonos törekvés iszonyu kinjától, mint Byron philosophiai mysteriumában, »Kain«-ban Jehovah.

Kinek nem jut eszébe e helyen az »Öntudat-philosophiá«-hoz kiindulási pontul szolgáló Schopenhauer-féle rendszer, melynek egyik nézete szerint a világot alkotó lény korántsem lehet a vallások jóakaratu, végtelen bölcs istene, ha csak ez isten alatt

ördögöktől megszállott lényt nem gondolunk, kinek öröme telik kijnainkban s a teremtmények iszonyu nyomoraiban.

E szörny lényvel örökös küzdelemben van »Kain« alapszeméje szerint az értelemnek, az ismeretnek, az igazságnak elve — Lucifer, ki Jehovát teszi felelőssé a világban uralkodó bajokért. Lucifer ez örök küzdelemben a szellemi elvet, a megismerő lelket akarja a világ központjává, uralkodójává tenni szemben Jehovával, ki irtózik az ismerettől s bár e küzdelemből egyelőre Jehova mint győző emelkedett ki, de azért az ismeret elvének képviselője nem mond le a harcról s végcélja jóvá tenni azt, mit Jehovah a teremtés, a világalkotás által elrontott. Ő azon eszményvilágnak képviselője, melyet [az ember képzelmében, tökélyvágyában alkot és melyet, midőn megvalósítva nem lát az isten által alkotott dolgok rendében — föllázad isten létező világa ellen s azon meggyőződésre jut, hogy e világ egy ferde mű, mely a semmiségbe vezetendő vissza. Ki nem ismerne »Kain« e Luciferében Hartmann második világfaktorára, az értelemre, melynek hivatása hova-tovább tisztább fényre emelkedve helyreütni azt, mit az akarat elrontott, legyőzvéen e cél nélküli, esztelen akarat értelmetlenségét azáltal, hogy a lét nyomorult, undort keltő voltát belátva, az összes lét radikális megtagadását hozza létre.

Byron Luciferje föl van ruházva mind azzal, mi őt rokon-szenvessé teheti. Nem a költők közönséges ördöge; nem a mocsok és a tűz szülőtte; nem Mephistopheles, ki időnként szereti a magasságbelit élceivel gunyolni, de ki Isten hatalmától porba omolva fél. Byron Luciferje a szabad gondolkodás apostola; telve van grandiosus, titáni daccal; ő a gondolkodás és az érzelem magasztosságának ideális alakja. Ő szájalommal, részvétellel van az ember iránt, míg Jehovah valósággal tyrann, ki magányos, iszonyu trónján ülve csak azért teremt világokat, hogy az örökkévalóságot, senki által meg nem oszított magánya számára, türethetőbbé tegye.

Byron e Luciferje ellen számtalan kifogás hallható. Fecsegő ördögnek, rossz metaphysikusnak mondják. Blankwood szerint Aquinoi Tamás inkább gyenge logikája, mint hitetlensége miatt korbácsolta volna meg. A német aesthetikusok és philosophusok, különösen Gervinus leginkább ama körülményt támadja meg,

hogy Lucifernek a teremtő bölcsesége és jósága ellen Kainnal folytatott párbeszédeiben felhozott daemoni tanokat a legkisebb s a legkönnyebben megtalálható ellenérvek sem gyengítik, s »hogyan a bukott angyal sátáni félszeg tételeit a gyermekes, jámbor s a ravaszságnak míg sejtelmével nem bírós így a bizalmat keltő, angyali szépségű Luciferral szemben gyámoltalan, együgyű Kain minden ellenmondás nélkül szívja magába.« Gervinus Kainja s Lucifere mindenesetre másként nézett volna ki — jegyzi meg Gottschall — mint Byroné. Lucifere bizonyára legyőzött volna »a könnyen felhozható ellenérvekkel« halom számra rendelkező Kain által, de ekkor Gervinus e »Kain«-ja fölé oda lehetett volna írni Heine mottoját:

»Zu fragmentarisch ist Welt und Leben,
Du musst dich zum deutschen Professor begeben,
Der weiss das Leben zusammensetzen
Und er macht ein verständlich System daraus;
Mit seinen Nachtmützen und Schlafrockfetzen
Stopft er die Lücken des Weltenbauss.«

Byron Lucifere, mint vétkezés nélküli szerencsétlen, szépségekkel, bölcsességgel, legyőzhetlen bátorsággal felruházva a felségesség öltönyében jelenik meg előttünk, mert nemcsak a mindenség fölött lebegő kétely geniusza, hanem a büszke gondolkodásnak, az emberi szellem autonómiájának is képviselője. A mindenhatót is megrázó bátorsággal szemébe mondja a teremtőnek, hogy műve esztelen, rossz; hogy minden, mit létesített, nyomorult, s hogy a teremtő az igazi ördög, mert ő, Lucifer, teremtményeit boldogabbaknak alkotta volna. Közli Kainnal a halhatatlanságot, melyet a »másik« elhallgatott az ember előtt. Szabad gondolkodásra szólítja fel tanítványát; ébreszti, táplálja benne a hivatól független, önálló gondolkodást, míg a »másik« e kisdéd életen túl is kiterjedő büntetést szab azokra, kik az emberben a halhatatlan elemet alkotó gondolkodást és ismeretet, az embert függetlenítő s legyőzhetlenné tevő értelmüket használni merik. Lucifer elválva Kaintól, a föld gyermeke számára végrendeletképp, az értelem magasztosságáról mondott dicsőhymnust hagy hátra:

»Ismerjétek meg Jehovah zsarnokságát; legyen eltelve kebletek a világ semmiségének belátásától; lázadjatok fel ellene, ki

e félig kész planétát oly teremtmények lakóhelyévé tette, kiknek boldogsága csak abban állana, hogy a korlátoltság paradicsomában vakok legyenek, s a tudást méreg gyanánt kerüljék. Egy jót adott nektek a sors! Az értelmet! Ne engedjétek soha zsarnoki fenyegetések által megfojtani! Gondolkodjatok, türjétek; teremtsetek szívetekben belső világot, ha pusztá, kietlen, sivár a külső! Így legyőzhetitek őt s magatokban hatalmát. Használjatok merészen halhatatlanságtokat; tekintsetek bátran, rendületlenül a hatalmas tyrannus szemébe s mondjátok meg neki szemtől szembe, hogy nyomorult világa nem jó!»

Ime! ki nem veszi észre azon hasonvonásokat, melyek Byron Lucifere és Hartmann egyik világfactora között fenállanak? Mind Kainban, mind az öntudatlan philosophiájában az értelem, mint a világalkotó zsarnokot legyőző erő dicsőíttetik, mely helyrehozza az »akarattól«, a teremtőtől elkövetett hibát s melyhez, mint világmegváltó elvhez, mint üdvözítő erőhöz az ember a nyomoroktól, kinoktól való megszabadulás reményhorgonyát kötheti.

A költemény alapeszméje szerint a két világerőnek, a zsarnok teremtő- és az értelemnek, Jehovahnak és Lucifernek küzdelmébe, harcába van beledobva az ember. E két világerőnek örök küzdelméből, őseredeti ellentétességéből fakadnak azon ellentétek is, miket az ember — e két erő küzdelmének, ellentétének letükrözője — mutat. Az ember egyrésztől birtokolja az öt önállósító, függetlenítő és legyőzhetlenné levő értelmet, a gondolkodásban és az ismeretben nyilatkozó halhatatlan elemet, az igazság és az ismeret után való végtelen vágyat. Másrészt e magasztos tulajdonok alacsony testiséghez, a durva anyaghoz vannak leláncolva. Az ember ki van téve nyomorult, alacsony, szükségleteknek, melyek között kénytelen semmiségét, szánandóan nyomorult voltát belátni.

»Az ismeret s a magasabb tudás után való nemes törekvése mellett ott van a halál félelme és az élet ezer meg ezer aggodalma, veszélye.« Az ember tehát egyrésztől magában foglalja az értelem magasztosságát, másrészt érzi semmiségét s a világ nyomorát, mely a Lucifer által föltárt mult, a letűnt világok romjaiból itélve folytonosan növekszik.

Ez ellentétekkel küzdő ember prototyp képviselője Kain.

Sokan kifogásolják, hogy az emberi öntudat későbbi kinjai; a kíváncsiság, a tudásszomj s a kétely, mint az emberiség ezredéves műveltségének eredményei, az elsősülöttre vitetnek vissza és Kain jellemében mintegy előlegeztetnek. Szerintünk, ha Byron a költői szabadság alapján követett is el anachronismust, de azt csak annyiban tevő, a mennyiben a bibliából átszarmazott anyagot korának szellemében kiszélesíté és mélyíté.

Kain nagy mértékben elüt Byron többi költeményeinek hőseitől. Nem Lara, nem Manfréd; nem életunt, a világot tompa, egykedvűséggel, blazirtsággal néző hős, kinek lelkére a multban elkövetett titokszerű bűnök és a lezajlott orgiák sötét árnyai nehezdednek. Kain az emberiség lelkének képviselője s Byron lángeszének kiváltsága éppen abban áll, hogy a különlegest is egyetemessé teszi. Hasonlít muzsája — mondja Gottschall — a sárban gyökerülő lotusnövényhez, melynek kelyhében a keleti népek hite szerint az istenek nemzése történik. S így míg egyrésről Kain Hartmann rendszerének előlegezője gyanánt tűnik föl, másrészt az egyedi alaphangulatból oly gondolatokhoz emelkedik, melyek az emberiség kedélyeinek nagyobb részénél mély benyomást keltőleg visszacsengenek.

Kain, ha szabad anachronismussal élni, Hartmann rendszerének követője, de egyszersmind az emberiség egyik szellemirányának — a világgal s saját létével való megalégedetlenségnek képviselője. Lucifer által felvilágosítva tudattal bir azon elmentétről, mely a világ két egymással küzdő elve, az értelem és a teremtő, zsarnok erő között fenáll. Látá semmiségét a mindenségben és mégis gyakran oly érzelem fogá el, minha képes lenne az összes világot leigázni. Szavaiból és jellemének vonásaiból megalkothatjuk Hartmann tanítványát. Tudásszomjtól gyötörtetik, mint Hartmann embere és míg egyrésről minden legkisebb felvilágosítás csak jobban meggyőzi őt saját s a jövő nemzedék nyomoráról, fájdalomteljes létéről, másrészt minden haladása az ismeret terén csak újabb tudásszomjat kelt föl s kénytelen belátni, hogy minden tudásunk, csak egyik tudatlanságunknak egymásikkal való kicserélése. Eddig szerzett ismeretei alapján semminek érzi magát. »Az végeredménye — erősíti Lucifer — az emberi ismeretnek, hogy az emberi lét semmiségét megtudjuk. Add át örökségkép gyermekeidnek e tant és ez

sok bajtól, nyomortól megmenti őket.« Hartmann tanítványa van előttünk akkor is, midőn a munka terheiről beszél s midőn így szól: »Hát élet ez? Munka és ismét munka! S miért? Mert atyám vétkezett... Tehetek én róla! Nem voltam a világon, nem is óhajtottam élni és korántsem örvendek ez állapotnak, melybe a születés taszított.« Majd ismét az áldozat előtt így szól: »Egy oltár elég! Dolgoztam, verejtékeztem úgy, mint az átok meghagyá; még többet tegyek? Ugyan miért legyen jámbor, szelid? A küzdelemért, a harcért, melyet folytatok a természettel, hogy kenyeret adjon?«

Schopenhauer és Hartmann tanaira ismerünk akkor is, midőn a halálról, a kevés földi öröm megrontójáról, a szépség, a letűnt századok dicsőségének elmulásáról beszél: »Élek, — hogy meghaljak! De nem félnék a haláltól, ha belém nem lenne oltva a léthez egy legyőzhetlen, ösztönszerű ragaszkodás, melyet megvetni óhajtanék ép úgy, mint magamat, de melyet legyőzni nem tudok. Így élek! — S ha tőlem függött volna, sohasem élnék!« S midőn Lucifer figyelmezteti, hogy a halál tulajdonképen maga az Isten, a megsemmisítő, ki csak azért teremt, hogy legyen mit összezúznia — így szól Kain: Sejtettem én is ezt!... De miben áll? Hogy porrá leszünk? Az nem lenne baj, ha csendes por leszünk, bár mindig azok maradtunk volna! Por vagyok és porban mászom egy ideig, hogy végre ismét a porhoz visszatérjek!«

Majd a letűnt multról beszélő halál birodalmában szitkokkal illeti azt, ki kitalálta a halálhoz vezető életet; megátkozza az életanyagot, mely tulajdonképen a rombolás csirája. »Átkozott legyen atyám, mert ő is megátkozott azzal, hogy életet adott, mely a halálhoz vezet!« »Hagyj meghalnom szellem! mert életet nemzeni azért, hogy a lények kínos éveken át szenvedjenek csak azért, hogy meghaljanak, annyi mint e halált tovább terjeszteni és a pusztulás, rombolás, mézárulás magyát elvetni!«

Nem a modern pessimismus hangjai gyanánt csendülnek ezek föl előttünk? Nem »a jobb nem lenni, mint lenni« tétel körülírása ez? Nem összhangzik-e ezzel Schopenhauer, Hartmann tétele: Valóságos kegyetlenség a létnek a gyermekekben való fentartása által a nyomort, szenvedést, kínokat az ártatlan utódokra is átruházni!

»Sohasem ünnepelem az emberiség — mondja Kain — azon párnak emlékét, mely egy órában a rossznak és az emberiségnek magvát hinté el, s a mely nem elégedve meg azzal, hogy maguk nyomorultak — a jelenleg élőket nemzették, miáltal a hova-tovább szaporodó kinokat reánk is átruházzák, örökösökké tevén minket. S én ily nyomorult lényeknek legyek atyjok?!... E kiseded viruló alvónk itt! nem is álmodja, hogy a végtelen nyomornak csiráit hordja magában myriadok számára! Jobb lenne, ha alvása közben megragadnám és fejét szétzuznám e sziklákon, mint az, hogy él...«

Byron költészetét főleg két kimagasló sajátság jellemzi. Az egyik a természet szépségeinek elbájoló festése; a másik a szerelem magasztosságának dicsőítése.

Kain különösen légi utja, a csillagtenger közt folytatott vándorlása alkalmával nem egyszer elragadtatva, a gyönyör érzetétől reszkető lélekkel dicsőíti a természet elvarázsló szépségét, de csakhamar ez érzetét is megkeresíti annak tudata, hogy a természet csak messziről fenséges, közlről eltűnik szépsége és csak nyomora látszik.

A szerelem boldogító érzetéről, szívet, lelket betöltő magasztosságáról »Kain«-ban oly képet találunk, melynek megalkotásánál Byron muzsája önmagát multa felül, de e szerelem boldogságán is ott lebeg a világ semmis voltának árnya: »Bájjaid, szeretetünk, örömünk s vidám óráink, mondja Kain Adahnak, az édes tekintetek, mindaz, mit magunkon és gyermekeinken szeretünk; mindaz, minket, gyermekeinket a vétek és fájdalom néhány, talán nagyon kevés, de mindig nyomorral telt, évein át, melyekben a megkeserített örömek, élvezetek is csak pillanatnyiak — mindaz az ismeretlen valamihez, a halálhoz vezet csak.«

Sőt a szerelemnek Hartmann-féle metaphysikáját is megtaláljuk Lucifer szavaiban: »A legfőbb, legelragadóbb élvezeted is csak édes gyalázat, önlealacsonyítás és piszkos csalátek, mely ingerelve csábít új testek és lelkek nemzésére, miknek előre-kijelölt sorsuk az, hogy oly szerencsétlenek, de kevésbé boldogok legyenek, mint te!« Mintha csak Hartmannt hallanók, ki szerint az öntudatlan elbűvöli az egyeseket, kik azt hiszik a legnagyobb élvezetet, egyedi létük legnagyobb boldogságát élde-lik, pedig csak az öntudatlan, a lét fentartásának érdekében szolgailag cselekedni kénytetnek.

»Annak is, ki minket alkotott, nyomorultnak kell lennie, hogy ily nyomort hozhatott létre. A valódi boldogság kinyomata sohasem lehet a rombolás, a pusztítás s mégis azt mondja atyám, hogy Ő mindenható. Miért a baj, a rossz akkor, ha ő jó?! Mert ez a rossz csak út a jóhoz . . . mondja atyám. Sajátságos ez a jó, mely csak halálos ellenségétől születhetik.«

»Végtelen, meg nem szűnő zsarnok Ő! Ha magát megtudná semmisíteni, az lenne a legnagyobb kegyelem, mit valaha nyujtott! Ő az igazi ördög, a megsemmisítő, kinek szünet nélkül alkotnia kell, hogy rombolhasson.«

Oly kitételek ezek, mikkel Hartmann az esztelen, vak, cél nélküli akaratot jellemezni szokta.

»Küzdelem egymás közt! halál minden lény és a legtöbb számára betegség, nyomor, fájdalom.«

Ez »Kain« végső tana; ez Lucifer és ez Hartmann nézete is.

Budapest.

Dr. Buday József.